

پژوهشی در تاریخچه و ضرورت تأسیس بانک شیر مادران و چالش‌های فقهی - حقوقی پیش روی آن

احمد مرتاضی^{۱*}

مقاله‌ی پژوهشی

چکیده

نگرانی‌های دیرباز در مورد تغذیه‌ی نوزادان و پیدا کردن جایگزین مناسب به‌جای شیر خشک، سازمان جهانی بهداشت را بر آن داشت تا در سال ۱۹۰۹ میلادی، ایده‌ی تأسیس بانک شیر مادران را مطرح سازد و یک‌سال پس از آن، اولین بانک شیر مادران اهداکننده در بوستون آمریکا بنیاد نهاده شد و به‌دنبال آن، در کشورهای مختلف اروپایی و آسیایی نیز تأسیس این نوع بانک‌ها رونق گرفت. تولد نوزادان چندقلو و عدم کفایت شیر مادر آن‌ها، تولد نارس و نبود شیر در مادر زایمان‌کننده، عدم پذیرش فرمول شیر مادر توسط نوزاد او و چندین دلیل دیگر، نیاز به تأسیس بانک شیر مادران را در کشورهای مختلف جهان دوچندان کرده است. هدف از پژوهش حاضر، ضمن روشن‌سازی اهمیت و مزایای شیر مادر در مقایسه با شیرهای مصنوعی و جایگزین، پاسخ به این سوال بنیادین است که از نگاه فقه و حقوق، برای تحقق محرمیت رضاعی بین شیرخوار و زن شیرده و خویشاوندان وی، چه شرایطی لازم بوده و کدام یک از این شرایط، می‌تواند مانع و چالشی بر سر راه تأسیس بانک شیرمادران در کشور ایران و سایر کشورهای اسلامی قلمداد شود.

دقت در ادله‌ی مربوط به محرمیت رضاعی، در منابع روایی و فقهی شیعه و سنی، حاکی از آن است که هیچ چالش و مانع شرعی‌ای نمی‌تواند زمینه‌های ایجاد آن را در کشور ایران و سایر کشورهای مسلمان از بین برده و محذور قانونی و شرعی در برابر تأسیس بانک شیر مادران در کشورهای اسلامی را رقم بزند. پژوهش حاضر، به روش توصیفی - تحلیلی و به استناد منابع کتابخانه‌ای، ادله و مبانی اثباتگر محرمیت رضاعی را مورد واکاوی قرار داده و ادعای مذکور را به اثبات رسانده است.

واژگان کلیدی: بانک شیر مادران، رضاع، محرمیت رضاعی، محارم، فقه

^۱ استادیار، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و علوم اسلامی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران

* **نشانی:** تبریز، خیابان آزادی، چهارراه آبرسان، بلوار ۲۹ بهمن، دانشگاه تبریز، دانشکده الهیات و علوم اسلامی، استادیار و عضو هیأت علمی

گروه فقه و حقوق اسلامی، تلفن: ۰۴۱۳۳۳۹۲۲۳۹، Email: a.mortazi@tabrizu.ac.ir

مقدمه

از نگاه فقه اسلامی و قوانین موضوعه، عوامل ایجاد محرمیت بین دو فرد، به دو دسته‌ی نسبی و سببی تقسیم می‌شود و خود محرمیت سببی، به دو نوع رضاعی و مصاهری، گروه‌بندی شده‌است. «رضاع» یا «رضاع» در لغت به معنای «مکیدن شیر از پستان» است (۱)؛ اعم از این‌که صاحب پستان، انسان باشد یا حیوان. و در اصطلاح عبارت است از: «مکیدن پستان انسان، توسط نوزاد شیرخوار، در زمانی خاص» (۲، ۳). از نگاه فقهی و حقوقی، قرابت رضاعی به لحاظ ایجاد محرمیت و حرمت ازدواج، در حکم قرابت نسبی است. فقیهان شیعه و سنی، این مسأله را در قالب یک قاعده‌ی فقهی به نام قاعده‌ی «رضاع» چنین آورده‌اند که: «یحرم من الرضاع ما یحرم من النسب» (۹-۴). این قاعده برگرفته از حدیث پیامبر (ص) است که در برخی از منابع روایی شیعه (۱۰-۱۲) و حتی در کتب حدیثی اهل سنت (۱۳، ۱۴) از ایشان نقل شده است.

در آیه‌ی ۲۳ سوره‌ی نساء نیز خداوند متعال به محرمیت رضاعی اشاره داشته و می‌فرماید: «حرمت علیکم أمهاتکم و بناتکم و أخواتکم و عماتکم و خالاتکم و بنات الأخ و بنات الأخوت و أمهاتکم اللاتی أرضعنکم و أخواتکم من الرضاعة و أمهات نسائکم و ربائبکم اللاتی فی حجورکم من نسائکم اللاتی دخلتم بهن فإن لم تکنوا دخلتم بهن فلا جناح علیکم و حلائل أبنائکم الذین من أصلابکم و أن تجمعوا بین الأختین إلا ما قد سلف إن الله کان غفوراً رحیماً؛ مادرانتان و دختران و خواهران و عمه‌ها و خاله‌ها و دختران برادر و دختران خواهر شما و مادرانی که شما را شیر داده‌اند و خواهران رضاعی شما، و مادران همسرانتان، و دختران همسران که در دامان شما پرورش یافته‌اند از همسرانی که با آن‌ها آمیزش جنسی داشته‌اید، بر شما حرام شده‌است و چنانچه با آن‌ها آمیزش جنسی نداشته‌اید، دختران آن‌ها برای شما مانعی ندارد. و

هم‌چنین، همسرهای پسرانتان که از نسل شما هستند [نه پسرخوانده‌ها] و نیز حرام است بر شما جمع میان دو خواهر کنید مگر آنچه در گذشته واقع شده چرا که خداوند آمرزنده و مهربان است».

به هر روی، قاعده‌ی فقهی، آیه و حدیث نام‌برده، بیانگر این نکته است که اگر یک زن، شیر حاصل از ازدواج با شوهرش را به نوزاد دختر بخورد، دختر بر آن مرد و مادر و اجداد پدری و مادری او - هر قدر که بالا رود - و نیز بر فرزندان و نوادگان آن مرد، محرم خواهد شد. همین‌طور، اگر این زن، به نوزاد پسر شیر دهد، خود آن زن و نیز فرزندان نسبی - نه رضاعی - او و فرزندان نسبی و رضاعی شوهرش که شیر حاصل از ازدواج با او بوده، با پسر بچه، محرم می‌شوند هرچند آن فرزندان، از دیگر همسر او متولد شده باشند. در نتیجه، آن مرد نمی‌تواند با دختران این پسر رضاعی‌اش - هر قدر که پایین رود - و نیز با دختر رضاعی خود، ازدواج کند. پسر شیرخورده نیز نمی‌تواند با خواهر و عمه و خاله‌ی شیری خودش ازدواج کرده یا در یک دوره‌ی زمانی، زنی غریبه را با خواهر رضاعی همان زن، به‌عنوان همسر، انتخاب کند (۱۵).

فقیهان شیعه و سنی و هم‌چنین، قانون‌گذار ایران، تحقق محرمیت رضاعی را مشروط به چند امر دانسته‌اند که توجه بدان‌ها بسیاری از چالش‌های فقهی و حقوقی پیش روی تأسیس بانک شیر مادران را در کشورهای اسلامی پاسخ خواهد داد. اما پیش از ورود به این بحث، پس از تبیین روش کار در تحقیق حاضر، به طرح اجمالی تاریخچه‌ی تأسیس بانک شیر مادران در کشورهای مختلف و تبیین ضرورت توجه به بنیان‌گذاری چنین نهادی پرداخته می‌شود.

روش کار

روش کار در این پژوهش به‌نحو کتابخانه‌ای و با مراجعه به منابع دست اول و معتبر فقهی و پزشکی بوده و مطالب نیز

ترکیب مناسب و بی‌نظیری برای نوزاد در مدت زمانی است که سرعت رشد و تکامل وی بالاست ولی هنوز تعداد زیادی از سیستم‌های شیرخوار مثل سیستم گوارشی، کبدی، عصبی، کلیوی، عروقی و سیستم‌های ایمنی از نظر عملی نارس هستند. شیر انسان، نه تنها یک غذای با کیفیت بالاست بلکه حاوی تعدادی ترکیب است که به عمل صحیح سیستم‌های نارس شیرخوار کمک می‌کند. شیر مادر یک غذای زنده است که مرتباً ترکیب آن برحسب سن شیرخوار تغییر می‌کند. به علاوه، مخصوص نژاد انسان خلق شده است و بیش‌تر از ۱۰۰ ترکیب مختلف دارد که نمی‌توان آن‌ها را به روش مصنوعی تولید کرد (۱۷).

توجه به این مزیت‌های بی‌بدیل شیر انسانی، هزینه‌های فراروی تأسیس بانک شیر مادران را تحت الشعاع قرار می‌دهد (۱۸). به‌ویژه این‌که تغذیه‌ی نوزاد با شیر مادر، در ارتقای سلامت خود مادر شیرده نیز مؤثر است. با این توضیح که شیردهی از پستان علیه سرطان پستان قبل از منوپوز، سرطان تخمدان و استئوپروز اثر محافظتی دارد و موجب تسریع برگشت رحم به اندازه‌ی قبل از زایمان می‌شود. اثر آرام‌بخش آن میزان بروز استرس‌ها را کم کرده و کیفیت خواب را بهبود می‌بخشد (۱۷). به هر روی، مادران دارای شیر می‌توانند با اهدای مجانی یا غیرمجانی شیر به بانک‌های یادشده (۱۹) و تحت شرایط گوناگون، جامعه را در رفع نگرانی مذکور یاری کنند و از این رو، پیداکردن جایگزین مناسب به‌جای شیر خشک و نجات کودکان نیازمند به شیر انسان و محروم از شیر مادر خود، از ضرورت‌های تأسیس بانک شیر مادران بوده است (۱۹). زیرا برخی کودکان ممکن است به‌دلایل مختلف هم‌چون تولد نارس (۲۰)، شرایط بالینی شیرخوار مثل اختلالات متابولیسم یا سندرم روده (۱۷)، آلرژی و عدم تحمل فرمول شیر مادر خود (۲۱)، بیماری‌های عفونی (۲۲)، نقص ایمنی و تغذیه‌ی خاص دارویی مادر، بعد از عمل (۲۱)، اختلال در رشد و کم‌وزنی (۲۳)، چندقلوبی و عدم کفای شیر

نوعاً به شیوه‌ی توصیفی و تحلیل محتوایی متون بیان شده‌است تا علاوه بر طرح دیدگاه‌های مختلف و تحلیل تطبیقی آن‌ها، به مبانی آن نظرات نیز دست یابیم.

این امر در سه مرحله‌ی (گردآوری داده‌ها)، (تبدیل داده‌ها به اطلاعات) و (پردازش اطلاعات) صورت گرفته است. با این توضیح که در مرحله اول تحقیق حاضر، از طریق مطالعه کتابخانه‌ای منابع اصیل و دست اول فقهی و پزشکی، مواد خام و یافته‌ها و داده‌های مرتبط با شیر مادر، اهمیت و شرایط تاثیرگذاری آن در ایجاد محرمیت رضاعی، گردآوری و با رویکرد مسأله‌محور، یادداشت‌برداری گردید. در مرحله دوم، این داده‌های گردآوری شده، مورد اعتبارسنجی قرار گرفت تا از میان آن‌ها فقط یافته‌های ارزشمند و شایسته‌ی ورود به فرایند تحقیق، که در ارتباط کامل با مسأله‌ی تحقیق و مستند و دقیق هستند، گزینش گردد. در مرحله‌ی نهایی، با تدبیر در یادداشت‌های اخذ شده، اطلاعات علمی موجود در آن‌ها به ویژه، دیدگاه‌های فقهای متقدم و متأخر شیعه و سنی، در خصوص شرایط لازم جهت تحقق محرمیت رضاعی بین نوزاد و زن شیرده و حویثاوندان او، و تفاوت‌ها و تشابه‌های موجود در بین آن دیدگاه‌ها، مورد اقتباس و تجزیه و تحلیل محتوایی، قرار گرفته و با تضارب بین آن‌ها و نیز تطبیق آن با قوانین موضوعه کشورهای اسلامی، نظریه‌ی صحیح و دقیق، از دیدگاه نویسنده‌ی مقاله، گزینش، تقویت و تکمیل شد.

تاریخچه و ضرورت تأسیس بانک شیر مادران

از دیرباز، تغذیه‌ی مناسب نوزادان جزو نگرانی‌های مهم جهانی به‌شمار آمده و استفاده از شیر مادر طبیعی‌ترین و بهترین شیوه برای رفع این نگرانی اعلام شده است و تغذیه از شیرهای موجود در بانک شیر مادران، راهکار نوینی برای رسیدن به این هدف است که تئوری آن در قرن بیستم، در اروپا و آمریکا مطرح شد (۱۶). تغذیه با شیر مادر اثر قابل ملاحظه‌ای در تکامل کودک، تعامل نزدیک مادر و شیرخوار و روابط عاطفی آن‌ها در درازمدت و به‌طور دائم دارد. شیر مادر

دانمارک، فنلاند، یونان، هندوستان، ژاپن، چین، فیلیپین، نروژ، سوئد، سوئیس و (۲۴) و استرالیا و آفریقای جنوبی (۱۸) دایر شده است. برای نمونه، در کشور آلمان، اولین بانک شیر انسانی در سال ۱۹۱۹ میلادی، تأسیس شد (۲۱) تا بدان‌جا که هم‌اکنون ۲۰۳ بانک شیر فعال در اروپا وجود دارد که ۳۶ مورد در فرانسه، ۲۷ بانک در سوئد، ۳۰ مورد در ایتالیا، ۱۷ بانک در انگلستان، ۱۲ مورد در نروژ و بقیه در دیگر کشورهای اروپایی قرار دارند و بیش از ۲۰۰ بانک شیر فقط در کشور برزیل، تأسیس شده است (۲۶). با وجود این، تا کنون هیچ بانک بین‌المللی شیر مادر، بنیان‌گذاری نشده است (۲۱).

ناگفته نماند که اهدای شیر، در یک فرایند ساده و امن و همراه با مراحل آزمایش و غربالگری، صورت می‌پذیرد (۱۸) و نباید از این حیث، موجب نگرانی افراد بشود. توضیح مطلب این‌که غربالگری سلامت، در دو مرحله کلی انجام می‌گیرد: در مرحله اول، خود مادر اهداکننده با هزینه‌ی بانک شیر، مورد آزمایشات مختلف و لازم مثل آزمایش خون و نظایر آن قرار می‌گیرد تا پیشینه‌ی درمانی و سلامت فعلی او، اثبات شود. پس از حصول اطمینان نسبت به سلامت جسمانی مادر اهداکننده، در مرحله دوم، شیر اهدایی او قبل از توزیع و مصرف، توسط عوامل بانک شیر، در گرمای ۶۲/۵ درجه‌ی سانتی‌گراد، پاستوریزه شده (۳۰) و به لحاظ باکتری و ویروس، مورد آزمایش قرار می‌گیرد (۲۸). سپس، با درجه حرارت مطلوب، جوشانده می‌شود تا باکتری‌ها یا ویروس‌های احتمالی موجود در آن، از بین برود و در نهایت، شیر دارای فاکتورهای سلامت، در حالت منجمد و فریز، نگهداری شده (۲۴) و شیر منجمد، برای استفاده، به نوزاد نیازمند، ارسال می‌شود (۲۸).

شرایط فقهی - حقوقی تحقق محرمیت رضاعی

پیش‌تر گفته شد که هم‌اکنون آمار بانک‌های شیر مادران در کشورهای اسلامی، بسیار پایین بوده و به صورت جدی و

مادر، ابتلای وی به سرطان پستان (۲۴) یا هر بیماری مسری دیگر (۲۵) و نارسایی یا خشک شدن شیر مادر (۱۶)، به اهدای شیر توسط دیگر مادران نیاز پیدا کنند. همین امر، ضرورت تأسیس بانک شیر مادران را دوچندان می‌کند چرا که این راهکار نوبنیاد، کمک بی‌نظیری به تداوم زندگی نوزادان نیازمند و پیرو آن، زندگی خانواده‌ی او خواهد کرد.

از نظر تاریخی، اولین ایده‌ی تأسیس بانک شیر مادران در سال ۱۹۰۹ توسط سازمان جهانی بهداشت مطرح شد و اولین بانک شیر مادران یک‌سال بعد از آن در شهر بوستون ایالات متحده‌ی آمریکا توسط دکتر Fritz Talbot احداث شد (۲۶). بدین ترتیب، ایده‌ی تغذیه‌ی نوزادان با شیرهای ذخیره‌سازی شده در بانک‌های شیر، با یاری دانشمند بوستونی، یعنی آقای تالبوت، اجرا شد هرچند اولین مجوز رسمی از آکادمی پزشکی اطفال آمریکا^۱، برای تأسیس بانک شیر مادر، در سال ۱۹۴۳ صادر شد نه پیش از آن (۲۱). از آن سال‌ها به بعد، در مناطق مختلف آمریکا هم‌چون تگزاس، مینه‌سوتا، فلوریدا، ویلمینگتون و شیکاگو چنین بانک‌هایی با کارکرد دولتی یا خصوصی تأسیس شد (۲۴) که شرکت NMB^۲ (تأسیس ۲۰۰۶) (۲۷) و شرکت NWMMB (تأسیس ۲۰۱۳) (۲۸) از نمونه‌های بارز آن هستند. برای کنترل کیفیت خدمات ارائه‌شده توسط بانک‌های مختلف شیر مادر، در سال ۱۹۸۵، انجمن بانک شیر مادر در شمال آمریکا (HMBANA) تأسیس شد، به‌طوری‌که بانک‌های شیر تحت نظارت آن در سال ۱۹۸۶، چهارده و در سال ۲۰۰۲، به شش بانک می‌رسید که روند نزولی داشته‌اند (۲۱). هم‌اکنون تنها در شمال آمریکا، یازده بانک شیر وجود دارد (۲۹). علاوه بر آمریکا، بانک شیر مادران، در کشورهای مختلف دیگری هم‌چون بلغارستان، لهستان، فرانسه، آلمان، انگلستان (۲۱)، برزیل، جمهوری چک،

^۱ American Academy of Pediatrics

^۲ National Milk Bank

^۳ The Human Milk Banking Association of North America

(ع) سوال کردم که منظور از شیر متعلق به مرد چیست؟ فرمودند: آن شیری است که همسرت از شیر تو و فرزندت، به کودک یک زن دیگر بنوشاند و پس از آن است که او محرم می‌شود (۱۰).

به‌عنوان یک ضابطه می‌توان گفت: هر نوع رابطه‌ی زناشویی که کودک متولد از آن، شرعاً و قانوناً به طرفین آن رابطه ملحق می‌شود، شیر حاصل از آن نیز می‌تواند ایجاد قرابت رضاعی کند (۳۴). از بین فقهای اهل تسنن، فقهای مذهب حنفی، شافعی و حنبلی، با استناد به این ضابطه و نیز با در نظر گرفتن این مسأله که در فقه آنان، کودک متولد از زنا، به لحاظ نسب، به زن زناکار، ملحق می‌شود، معتقدند که چنانچه زنی مرتکب زنا شده و به دنبال آن، باردار و دارای شیر باشد و از آن شیر، به نوزاد متعلق به دیگری بنوشاند آن نوزاد نسبت به آن دایه محرم خواهد شد و نه نسبت به مردی که با او زنا کرده است. برخلاف کودک متولد از نزدیکی به شبهه که چون شرعاً به مرتکبین این نوع مقاربت ملحق می‌شود؛ از این رو، چنانچه از شیر حاصل از آن، به نوزاد دیگری بنوشاند، موجب ایجاد محرمیت بین آن زن و مرد و کودک شیرخوار خواهد شد (۳۵، ۸، ۷). از میان ایشان، مالکیه برخلاف این ضابطه عمل کرده و معتقدند: با این‌که در زنا، برخلاف نزدیکی به شبهه، کودک به مرد، ملحق و منتسب نمی‌شود ولی در هر دوی این‌ها، چنانچه کودک، از شیر حاصل از رابطه‌ی زنا یا نزدیکی به شبهه، بخورد، بین او و زن و مرد صاحب شیر، محرمیت رضاعی ایجاد خواهد شد (۳۶)، (۹).

شرط دوم: مکیده شدن مستقیم شیر از پستان

یکی دیگر از ارکان تحقق محرمیت رضاعی آن است که نوزاد شیر را از سینه‌ی زن بنوشد و به همین سبب، چنانچه شیر را در دهان او بریزند و وارد حلق او نیز بشود، ایجاد محرمیت نخواهد شد (۳۵). به‌عنوان یک ملاک کلی، باید گفت از نگاه فقهای شیعه آن شیری موجب ایجاد رابطه‌ی

سرسختانه، از تأسیس این‌گونه بانک‌ها جلوگیری به‌عمل می‌آید. مانع اصلی در این مسیر، مسأله‌ی ایجاد محرمیت رضاعی، از طریق شیرخواری از زن دیگر است که به‌عنوان یک اصل مسلم، مورد قبول شیعه و سنی است و اندیشمندان و مجتهدین برخی از کشورهای اسلامی، استفاده‌ی یک نوزاد از شیرهای موجود در بانک شیر مادران را موجب درهم‌آمیختگی نسل و نسب افراد می‌دانند. از این رو، طرح مسأله‌ی مشروعیت استفاده از آن‌ها به لحاظ ایجاد محرمیت رضاعی با خوردن شیر زن غریبه توسط نوزاد، ضروری است (۲۵). در همین راستا ابتدا می‌باید شرایط فقهی-حقوقی لازم برای ایجاد محرمیت رضاعی، مورد واکاوی قرار گیرد تا از طریق دقت در آن‌ها، پاسخ مسأله‌ی مورد اشاره، روشن شود و علاوه بر این، به چالش‌ها و موانع پیش روی تأسیس چنین بانک‌هایی در کشورهای اسلامی نیز پاسخ علمی داده شود. در زیر به بیان این شرایط و تحلیل آن‌ها پرداخته می‌شود:

شرط اول: حصول شیر، از بارداری مشروع

شرط اول جهت تحقق محرمیت رضاعی آن است که منشأ شیر مورد استفاده‌ی نوزاد، بارداری مورد تأیید شارع مقدس بوده و به دیگر سخن، ناشی از بارداری آن زن از طریق زنا و رابطه‌ی نامشروع، نبوده بلکه حاصل ازدواج شرعی و قانونی یا ناشی از نزدیکی به شبهه^۱ باشد. زیرا نزدیکی به شبهه نیز از نظر ایجاد رابطه‌ی پدر و فرزندی یا مادر و فرزندی، با نزدیکی جنسی ناشی از ازدواج صحیح، یکسان است برخلاف زنا که در فقه شیعه، کودک متولد از آن، ملحق به مرتکب زنا نشده و بین او و کودک متولد، رابطه‌ی خویشاوندی ایجاد نمی‌شود (۳۲، ۳۱). فقهای شیعه بر لزوم رعایت شرط اول، اجماع داشته (۳۳، ۳۱) و در یک روایت معتبر نیز عبدالله بن سنان نقل می‌کند که وقتی از امام صادق

^۱ منظور از نزدیکی به شبهه مقاربت جنسی یک زن و مرد به گمان زن و شوهر بودن و نه به قصد زناست. مثل این‌که صیغه‌ی ازدواج را درست و به‌دقت نخوانده و در پی آن، مقاربت جنسی نیز بین‌شان رخ داده باشد.

صادق (ع) در مورد رضاع می‌پرسد، حضرت در پاسخ می‌فرماید: «فقط آن شیرخواری‌ای موجب حرمت می‌شود که هر دو کودک، از یک پستان، در بین دو سال، شیر خورده باشند» (۴۲).

فتوای همه‌ی فقهای مذاهب چهارگانه‌ی اهل سنت به عدم لزوم مکیده‌شدن مستقیم شیر از پستان و کفایت خوردن آن از ظرف و نظایر آن برای به‌وجود آمدن محرمت رضاعی، همان شرط اساسی است که تأسیس بانک شیر مادران را در کشورهای غیرشیعی، با چالشی مهم روبه‌رو ساخته‌است و در مقابل، کشورهایایی که به لحاظ قانونی، بر مبنای فقه امامیه اداره می‌شوند به استناد همین شرط دوم، از همه‌ی موانع پیش روی تأسیس این نوع بانک‌ها عبور می‌کنند.

شرط سوم: نوشیدن مقدار معین از شیر

برای تحقق محرمت رضاعی، خوردن مقدار خاصی از شیر نیز شرط اساسی است و این مقدار با سه معیار سنجیده می‌شود. معیار اول این‌که، نوزاد باید به اندازه‌ای شیر مصرف کرده باشد که خوردن آن مقدار، سبب رویش گوشت بر بدن او و سفت شدن استخوان‌هایش بشود (۴۳). معیار دوم این‌که، می‌باید یک شبانه‌روز کامل شیر بخورد به‌نحوی که هر وقت نوزاد نیاز داشت و درخواست کرد، دایه به او شیر داده‌باشد (۴۴). معیار سوم این‌که، به‌جای دو مورد قبلی و بدون در نظر گرفتن محدوده‌ی زمانی و لحاظ روز و شب، پانزده‌بار جداگانه، به او شیر بخوراند به این شرط که کودک در بین این دفعات شیرخواری، از شیر یک زن دیگر یا غذایی غیر از شیر استفاده نکند (۴۵-۴۵). گرچه عده‌ای از فقیهان شیعه، برای تحقق معیار سوم، خوردن ده‌مرتب را کافی می‌دانند (۶۰) اما مشهور امامیه، قول به پانزده‌بار را انتخاب کرده و برای اثبات درستی نظریه‌ی خویش، به روایتی استناد جست‌ه‌اند که در آن آمده‌است: وقتی فردی از امام باقر (ع) پرسید که: «آیا برای رضاع، حد و حدودی وجود دارد تا بر طبق آن عمل کنیم؟ حضرت در پاسخ فرمودند: شیرخواری کم‌تر از یک

محرمت می‌شود که از مجرای طبیعی یعنی دهان و با مکیدن از پستان خورده شده باشد، در غیر این صورت، چنان‌چه از ظرف و امثال آن به دهان کودک ریخته شود یا به بینی او بچکانند یا از طریق نزدیک کردن به بینی و بالا کشیدن، یا ریختن داخل چشم یا برهنه نشستن داخل ظرف بزرگ پر از شیر، وارد بدن او شود، هرگز ایجاد محرمت نمی‌کند (۳۱). زیرا خداوند متعال می‌فرماید: «و أمهاتکم اللاتی أرضعنکم؛ و مادرانتان که به شما شیر داده‌اند (ارضاع)» در حالی که به ریختن در گلو - که (وُجور) نامیده می‌شود - شیردادن و ارضاع، صدق نمی‌کند و در نتیجه، چنین شیرخوردنی، تحت شمول اصل اباحه، و نیز ذیل آیه‌ی بعد که فرمود: «و أحل لکم ما وراء ذلکم؛ و غیر این زنان، برای شما حلال شده»، قرار می‌گیرد (۳۴). بر این اساس، از نگاه فقه شیعه، شیرخواری نوزادان نارس و بیمار در بخش‌های ویژه از طریق لوله‌های نازوگاستریک یا اروگاستریک نیز مانع ایجاد محرمت رضاعی خواهد بود.

در مقابل، فقهای اهل سنت، بر این اعتقادند که اگر کودک شیر زن را از ظرف بنوشد بین آن‌ها محرمت رضاعی ایجاد می‌شود و مکیدن از پستان شرط نیست (۳۹، ۳۸، ۳۷، ۳۵، ۵). مبنای فتوای این دسته از فقیهان قیاس مستنبط‌العله است با این توضیح که ایشان، خوردن شیر از ظرف را از نظر علت، با مکیدن از سینه و در مقایسه با آن، یکسان می‌دانند چرا که معتقدند ملاک، رسیدن شیر به شکم نوزاد است (۴۰) و شیر رسیده از هر دو راه نام‌برده، اولاً موجب سفت‌شدن استخوان کودک و رشد گوشتی او شده و ثانیاً به شکم نوزاد نیز می‌رسد (۶). اما باید دقت داشت که این نظر، مبتنی بر (قیاس) بوده و حجیت چنین قیاسی از جانب امام صادق (ع) و سایر ائمه، رد شده است (۴۱). افزون بر این، اصل بر اباحه است و تا زمانی که حرمت چیزی اثبات نشده، نمی‌توان بدان حکم کرد و از این رو، در فرض بحث نیز بین دو فرد، ایجاد محرمت نخواهد شد (۳۲). در روایتی نیز وقتی زراره از امام

بنابراین، چنانچه کودک دارای بیش از دوسال، از شیر یک زن بخورد، بین آنها ایجاد محرمیت نخواهد شد بلکه شیرخواری می‌باید در بین دو سال اول تولد باشد (۳۱). پس، اگر بخشی از شیرخواری، در طول دوسالگی کودک و بخش دیگر، بعد از دوسالگی او رخ دهد، حرمت و محرمیت، به‌وجود نمی‌آید (۳۷).

دلیل لزوم این شرط، علاوه بر اجماع فقیهان امامیه، آیه‌ی ۲۳۳ سوره‌ی بقره است که در آن خداوند متعال می‌فرماید: «و الوالدات يُرضعن أولادهن حولین کاملین لمن أراد أن یتیم الرضاعة؛ مادران، فرزندان خود را دوسال تمام شیر می‌دهند. [این] برای کسی است که بخواهد دوران شیرخواری را تکمیل کند». با این توضیح که مراد خداوند از بیان این نکته در آیه، تعیین ضابطه‌ی رضاع شرعی است یعنی شیرخواری که از نظر شارع، موجب حرمت و محرمیت می‌شود. دلیل این ادعا آن است که از یک‌سو، معنای لغوی این واژه، نمی‌تواند مراد خداوند باشد چرا که به لحاظ لغوی کلمه‌ی رضاع، بر شیرخواری پیش از دوسالگی و بعد از آن، هر دو، صدق می‌کند. از دیگر سو، نمی‌خواهد بگوید که شیرخوردن نوزاد، کم‌تر از دوسالگی یا بعد از آن، شرعاً مجاز نیست زیرا به اجماع فقیهان، چنین کاری جایز است. از سوی سوم، پروردگار متعال درصدد آن هم نیست که کافی بودن شیرخواری کم‌تر از دو سال را به لحاظ تغذیه‌ای رد کند، چه این‌که بی‌تردید، قطع شیرخواری نوزاد پیش از اتمام دوسالگی او مخالفتی با سلامت او نداشته و برای تحقق عرفی عنوان شیرخواری، کفایت می‌کند و افزون بر این، خود خداوند متعال در ادامه‌ی همین آیه می‌فرماید: «فإن أراد فصالاً عن تراض منهما و تشاور فلا جناح علیهم: و اگر آن دو، با رضایت یکدیگر و مشورت، بخواهند کودک را [زودتر] از شیر بازگیرند، ایرادی بر آنها نیست». پس، از آیه‌ی مورد اشاره، معنای احتمالی دیگری جز آنچه گفته شد، ثابت نمی‌شود (۶۱). فقهای اهل تسنن نیز بر همین باورند (۶۶، ۶۵

شبانروز یا کم‌تر از پانزده مرتبه ایجاد محرمیت نمی‌کند به‌نحوی که این دفعات، متوالی و از یک زن و شوهر بوده، با خوردن شیر زن دیگر، بین آنها فاصله نیندازد. اگر زنی به یک پسر یا دختر بچه ده مرتبه از شیر متعلق به یک شوهر، بنوشاند و زن دومی از شوهر دیگر، ده مرتبه به همان نوزاد شیر دهد ازدواج آن کودک، حرام نمی‌شود» (۱۲). روایت صحیح‌السند دیگری نیز در عدم کفایت ده مرتبه شیرخواری، صراحت دارد (۵۲، ۴۹، ۳۲).

ناگفته نماند که آنچه مهم است، تحقق خارجی این دفعات است خواه تمامی این دفعات، در یک روز رخ بدهد یا در روزهای متعدد (۶۱، ۵۹). بدیهی است که ملاک در تشخیص یک یا دو یا چند مرتبه بودن شیرخواری کودک نیز عرف مردم است زیرا چنانچه حد و حدود چیزی در شرع یا لغت، تعیین نشده باشد برای مشخص کردن مصادیق آن به عرف رجوع می‌شود (۶۲).

فقهای اهل سنت نیز گرچه با تمسک به روایت نبوی موجود در منابع روایی‌شان، در معیار اول، یعنی (رویانندن گوشت بر تن نوزاد و سفت کردن استخوان بدن او) با فقیهان شیعه، هم‌نظرند (۶۴، ۶۳، ۳۹، ۶) اما در غیر آن، اختلاف نظر دارند. با این توضیح که شافعیان و حنبلیان معتقدند که برای ایجاد محرمیت رضاعی می‌باید کودک حداقل پنج‌بار مستقل و جداگانه از شیر دایه بخورد (۳۹، ۷). حنفیان و مالکیان نیز به لحاظ مرتبه، یک‌بار نوشیدن شیر را برای ایجاد محرمیت، کافی دانسته و چنین استدلال می‌کنند که آیه «و أمهاتکم اللاتی أرضعنکم و אחواتکم من الرضاعة»، اطلاق داشته و به عدد و مرتبه‌ی خاصی اشاره نکرده است (۶۴، ۳۵).

شرط چهارم: وقوع شیرخواری، قبل از اتمام دوسالگی

مطابق موازین فقهی، علاوه بر لزوم مصرف مقدار خاصی از شیر، خوردن آن در بازه‌ی زمانی معین نیز شرط است.

^۱ قرآن کریم، سوره‌ی مبارکه‌ی نساء، آیه ۲۳

، ۳۸، ۶).

دختری را شیر دهد آیا موجب محرمیت رضاعی می‌شود؟ امام فرمودند: نه» (۴۲).

از بین فقهای مذاهب چهارگانه‌ی اهل سنت، حنبلیان، با شیعیان هم‌عقیده‌اند (۶۷، ۷) اما در مقابل، فقهای مذهب حنفی، مالکی و شافعی معتقدند که اگر دختر مجردی نوزاد را شیر دهد، بین آن‌ها محرمیت رضاعی ایجاد می‌شود، زیرا شیر دختر بدون شوهر، نیز می‌تواند موجب رشد و تغذیه‌ی کودک شود (۶۸، ۳۶، ۶).

همین‌طور، اگر دو نوزاد دارای جنسیت متفاوت را با شیر حیوان، به همان مقدار لازمی که مورد اشاره‌ی فقها و قانون‌گذار است و با رعایت دیگر شرایط لازم، شیر دهند، بین آن‌ها محرمیتی ایجاد نخواهد شد (۷۰-۶۸، ۳۸، ۳۷، ۶). استفاده از شیر فرد خنثای مشکل نیز همین حکم را دارد (۶۹، ۶۸، ۴۱، ۴۰، ۳۲) چرا که اساساً ازدواج با او حرام است (۴۱) و طبیعتاً، شیر حاصل از ازدواج با او نیز حرام بوده و با شرط اول فوق‌الذکر، منافات دارد. با وجود این، فقهای مذهب مالکی، شیر خنثای مشکل را موجب ایجاد محرمیت رضاعی می‌دانند (۳۸، ۳۶).

به اجماع فقهای شیعه و سنی، خوردن شیر مرد نیز سبب ایجاد محرمیت رضاعی نمی‌شود (۶۲) چون عراً غذا به حساب نیامده و به مقداری نیست که موجب تغذیه و رشد کودک شود (۷۱، ۶۹، ۶۸، ۶).

شرط ششم: زنده بودن زن شیرده

فقهای شیعه بر این باورند که برای ایجاد محرمیت رضاعی لازم است که دایه زنده باشد؛ بنابراین، چنانچه کودک از شیر یک زن مرده بنوشد، منجر به محرمیت نخواهد شد (۳۷، ۳۱). حتی اگر دایه کودک را در حال حیاتش کمی شیر داده، بمیرد و سپس، کودک، مقدار باقی‌مانده را از پستان همان زن مرده بمکد باز هم ایجاد محرمیت رضاعی نمی‌شود گرچه آن مقدار لازم باقی‌مانده، فقط به اندازه‌ی یک جرعه باشد (۷۲). آنان در استدلال خود بر لزوم زنده بودن زن

شرط پنجم: تعلق شیر به یک زن و یک شوهر

شرط مذکور بدین معناست که اگر کودک شیرخوار، در طول یک شبانه‌روز، مقداری از شیر یک زن و مقداری از شیر زن دیگر را بخورد، موجب حرمت و ایجاد محرمیت نمی‌شود هرچند شوهر آن دو زن یکی باشد. هم‌چنین، اگر زن، یک دختر و یک پسر رضاعی داشته که هر یک را از شیر متعلق به شوهر دیگری، خورانده باشد آن پسر و دختر، خواهر و برادر رضاعی نشده و در نتیجه، ازدواج‌شان با همدیگر منع شرعی و قانونی ندارد.

بنابراین، معلوم می‌شود که در خویشاوندی رضاعی برخلاف قرابت نسبی، فقط جهت پدر، محور و ملاک قرار می‌گیرد با این توضیح که وقتی زنی از شیر متعلق به شوهرش، به یک پسر بچه شیر می‌دهد و شوهر وی دارای چندین فرزند از همسران متعدد باشد، همه‌ی آن چند فرزند با نوزاد شیرخورده، محرم خواهد شد و فرقی ندارد که آن‌ها فرزند خونی (نسبی) آن مرد باشند یا فرزند رضاعی او. اما آن پسر بچه، از جهت مادر رضاعی‌اش، فقط با فرزندان خونی آن زن (مادر رضاعی)، محرم می‌شود، چرا که در فرض اخیر، نسبت به زن، شیرهای مورد استفاده، از مردان مختلف، بوده است (۶۱، ۳۱).

ترشح شیر نابه‌جا^۱ نیز چون مورد اعتنای مردم نبوده (۳۷) و هم‌چنین، حاصل زناشویی یک زن با شوهر شرعی خود نیست (۳۴)، حکم شیری را دارد که ایجاد محرمیت نمی‌کند (۴۱، ۳۷، ۳۴). در یک روایت معتبر نیز آمده است که: «یعقوب بن شعیب از امام صادق (ع) پرسید: چنانچه از سینه‌ی زنی بدون این‌که باردار باشد، شیر بیاید و از آن، پسر و

^۱ فقیهان امامیه از ترشح شیر نابه‌جا تحت عنوان (لبن در) نام می‌برند که امروزه، گالاکتوره خوانده می‌شود و عبارت است از تولید شیر در مواقع غیر از شیردهی. این مشکل در زنان زایمان‌نکرده و یائسه و حتی در مردان هم ممکن است وجود داشته باشد.

آمدن محرمیت شیری دانسته‌اند (۷۴، ۶۵، ۳۸).

توجه به شرط هفتم، بسیاری از چالش‌های پیش روی کشورهای اسلامی غیرشیعی را جهت تأسیس بانک شیر مادران مرتفع می‌سازد. توضیح مطلب این‌که از یک‌سو، در فرایند نگهداری شیر مادران، شیر دوشیده شده، ابتدا جوشانده و سپس، فریز و منجمد می‌شود و از سوی دیگر، قوانین موضوعه‌ی اغلب این جوامع، از جمله کشور مصر (طبق صریح ماده‌ی ۳ مقدمه قانون احوال شخصیه، مصوب ۲۰۰۰)، اردن (ماده‌ی ۱۸۳ قانون احوال شخصیه، مصوب ۱۹۷۶)، سودان (بند ۱ ماده‌ی ۵ قانون احوال شخصیه، مصوب ۱۹۹۱) و فلسطین (ماده‌ی ۲۶ قانون احوال شخصیه، مصوب ۱۹۷۶)، از نظر محتوا، بر مبنای فقه حنفی و برخی دیگر مثل قطر (ماده‌ی ۳ قانون خانواده، مصوب ۲۰۰۶) بر اساس فقه حنبلی وضع شده و در خصوص مسائل نوپیدا نیز بر محور فقه دو مذهب نام‌برده، جعل حکم می‌کنند. در حالی‌که قبل از این، مشاهده شد که بر طبق نظر فقهای حنفیه و حنبلیه، شیر مادر اگر به‌نحوی جوشانده یا منجمد و فریز شود، مانع از ایجاد محرمیت رضاعی می‌شود. پس، تأسیس بانک شیر مادران در کشورهای غیرشیعی یادشده، نباید از این جهت با چالش و مانع رویه‌رو شود.

بر این اساس، روشن می‌شود که بیانیه‌ی شماره‌ی ۶ مجمع فقه اسلامی شهر جده در نشست دوم خود، در ربیع الثانی سال ۱۴۰۶ هجری قمری، مبنی بر حرمت تأسیس بانک شیر مادران به استناد ایجاد ابهام در محرمیت اشخاص، چندان محققانه نبوده‌است. کشورهایی مثل امارات متحده‌ی عربی (طبق صریح ماده‌ی ۲ قانون احوال شخصیه، مصوب ۲۰۰۵)، مغرب (ماده‌ی ۴۰۰ قانون خانواده، مصوب ۲۰۰۴)، بحرین (ماده‌ی ۳ قانون خانواده، مصوب ۲۰۰۹) و کویت (ماده‌ی ۳۴۳ قانون احوال شخصیه، مصوب ۱۹۸۴) و موریتانیا (ماده‌ی ۳۱۱ قانون احوال شخصیه، مصوب ۲۰۰۱) که خلأهای قانونی خود را بر محور فقه مذهب مالکی، پر می‌کنند از این جهت

شیرده، به ظاهر آیه‌ی «و أمهاتکم اللاتی أرضعنکم» استناد می‌کنند چون در آن، خداوند متعال یکی از افراد مَحْرَم را زنی اعلام می‌کند که به کودک، شیر داده‌است، در حالی که به شخص مرده نمی‌توان گفت شیردهنده زیرا حیات و قابلیت انجام شیردهی را ندارد (۵۵). علاوه بر این، اصل بر اباحه است؛ بنابراین، وقتی کودکی را از شیر یک زن مرده بنوشانند و ما در ایجاد محرمیت، شک کنیم باید مطابق اصل یادشده، بنا را بر اباحه و عدم حرمت و محرمیت گذاشت (۳۲).

از میان فقهای اهل سنت، شافعیان نیز با نظر فقیهان شیعه، هم‌رأی هستند (۷۳، ۸). اما در مقابل، حنفیان (۳۵)، مالکیان (۳۸) و حنبلیان (۶۹) نوشیدن شیر زن مرده توسط نوزاد را نیز موجب ایجاد محرمیت رضاعی دانسته و معتقدند: درست است که بدن یک انسان، پس از مرگش نجس می‌شود ولی نجاست جسم متوفی، مانع ایجاد محرمیت شیری نمی‌شود. هم‌چنان‌که در حال حیات زن، چنان‌چه شیر او را داخل ظرف نجسی بدوشند و آن شیر نجس‌شده را به نوزاد بخوراند، نجاست مذکور، مانع پیدایش محرمیت نمی‌شود (۷). افزون بر این، خود شیر که حیات ندارد تا با موت صاحب شیر، نجس شود (۶). هم‌چنین، به این دلیل که در میان مردم عرب زبان، عنوان رضاع (شیرخواری)، بر خوردن از شیر زن مرده نیز صدق می‌کند (۳۵).

شرط هفتم: عدم انجماد یا جوشیدن شیر

برخی از فقیهان اهل تسنن، برای ایجاد محرمیت رضاعی، شرط دیگری را نیز طرح کرده و رعایت آن را لازم دانسته‌اند و آن این‌که منجمد یا جوشیده‌شدن شیر زن، مانع از تحقق محرمیت می‌شود. زیرا معتقدند که دیگر بر خوردن آن، اسم (رضاع: شیرخواری) صدق نمی‌کند و علاوه بر این، موجب رشد گوشت و استخوان نوزاد نشده و کودک نیز برای تغذیه‌ی خود، بدان اکتفاء نمی‌کند و برای او تغذیه به‌حساب نمی‌آید (۶۹، ۳۵). از بین ایشان، شافعیه و مالکیه نوشیدن شیر منجمد یا به جوش آمده متعلق به دایه را نیز عامل به‌وجود

نتیجه‌گیری

بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر و با توجه به این‌که قوانین موضوعه‌ی کشور جمهوری اسلامی ایران، از جمله، قوانین مربوط به اسباب محرمیت، از فقه امامیه برگرفته شده و فقهای شیعه نیز به اتفاق آراء مکیده‌شدن مستقیم شیر از پستان را در ایجاد محرمیت رضاعی بین کودک شیرخوار و زن شیرده و خانواده‌ی او شرط می‌دانند؛ از این رو، تأسیس بانک شیر مادران در کشور ایران، با چالش مذهبی و موانع شرعی، روبه‌رو نیست.

غالب کشورهای غیرشیعی نیز چون خلأهای قوانین موضوعه‌ی خود، از جمله قوانین مربوط به احوال شخصیه را بر محور فقه حنفی و حنبلی پر می‌کنند و فقیهان این دو مذهب سنی، انجماد و جوشاندن شیر زن را مانع ایجاد محرمیت رضاعی می‌دانند؛ بنابراین، چنین کشورهایی نیز جهت تأسیس بانک شیر مادران، با چالش شرعی، روبه‌رو نخواهند بود. چرا که در فرایند حفظ و ذخیره‌سازی شیر در بانک‌های یادشده، شیر اهدایی، ابتدا توسط فرد اهداکننده، در فریزر، به‌صورت منجمد، نگه‌داری شده و پس از تحویل به مسئولان بانکی نیز جهت از بین بردن میکروب و ویروس‌ها ابتدا جوشانده و سپس به حالت انجماد ذخیره‌سازی می‌شود.

هم‌چنان با چالش مورد اشاره، روبه‌رو هستند؛ چراکه مطابق فتوای فقهای مالکی، انجماد جلوی تحقق محرمیت رضاعی را نمی‌گیرد.

گفتنی است با توجه به شرط دوم یعنی بایستگی مکیده‌شدن شیر از پستان، چون در فقه شیعه، شیری که از پستان زن دوشیده شده و مستقیماً توسط نوزاد، مکیده و خورده نشود، سبب به‌وجود آمدن محرمیت رضاعی نمی‌شود؛ از این رو، بحث از شرط بودن عدم انجماد و جوشیدن شیر، در فقه امامیه، سال به انتفای موضوع بوده و جای طرح و بررسی ندارد. با این وجود، چند فقیه شیعی به بیان اجمالی این مسأله پرداخته و چنین حکم داده‌اند که «چنان‌چه شیر، منجمد یا جوشیده‌شده باشد، موجب ایجاد محرمیت نخواهد شد» (۷۵، ۷۰، ۵۲). شایان ذکر است که با توجه به مبتنی بودن قوانین موضوعه‌ی ایران بر فقه امامیه، قانون‌گذار ایران نیز در مسأله‌ی مورد بحث، رویکرد فقهای شیعه را در پیش گرفته و در ماده‌ی ۱۰۴۶ قانون مدنی، به شروط لازم جهت وقوع محرمیت رضاعی، تصریح کرده است.

در یک تحلیل جامع، می‌توان چنین بیان داشت که در فقه امامیه و حقوق ایران، مکیدن از پستان زن شیرده و در فقه حنفی و حنبلی نیز عدم انجماد و جوشیدن، شرط اصلی تحقق محرمیت رضاعی به شمار می‌آید. این در حالی است که به اقتضای ماهیت کارکردی بانک‌های شیر مادر، شروط نامبرده، رعایت نمی‌شود و همین امر، باعث می‌شود که بسیاری از چالش‌ها و موانع احتمالی پیش روی تأسیس بانک شیر مادران در خیلی از کشورهای اسلامی، مرتفع شود. چرا که در فرایند عملکرد بانک‌های یادشده، اعم از مرحله‌ی جمع‌آوری، توزیع و استفاده، شیر گرفته شده از زن اهداکننده، مراحل پاستوریزه‌کردن، جوشاندن و انجماد را پشت سر گذاشته و به طریقی غیر از مکیده‌شدن مستقیم از پستان، مورد استفاده نوزاد قرار می‌گیرد.

منابع

- 1- Ibn Fares A. [Mojam Maghayis Al-Loghah]. Qom: Daftar Tablighat Islami; 1983, vol. 2, p. 400. [in Arabic]
- 2- Khoui A. [Ahkam Al-Razae Fi Fiqh Al-Shia]. Qom: Al-Monir; 1996, p. 183. [in Arabic]
- 3- Babarti Hanafi M. [Al-Inayah Sharh Al-Hidayah]. Beirut: Dar Al-Fekr; 1896, vol. 3. p. 438. [in Arabic]
- 4- Maraghi A. [Al-Anavin Al-Fiqhiyah]. Qom: Daftar Entesharat Islami; 1996, vol. 2, p. 753-755. [in Arabic]
- 5- Bojnourdi H. [Al-Ghavaed Al-Fiqhiyah]. Qom: Al-Hadi; 1998, vol. 4, p. 319. [in Arabic]
- 6- Sarakhsi Hanafi M. [Al-Mabsout]. Beirut: Dar Al-Marefat; 1993, vol. 5, p. 133- 9. [in Arabic]
- 7- Bohouti Hanbali M. [Kashf Al-Ghenae An Mat Al-Ighnae]. Beirut: Dar Al-Fekr; 1981, vol. 5, p. 70, 444-6. [in Arabic]
- 8- Ramli shafei M. [Nehayat Al-Mohtaj Ela Sharh Al-Menhaj]. Beirut: Dar Al-Fekr; 1983, vol. 6, p. 273. [in Arabic]
- 9- Kharshi Maleki M. [Sharh Mokhtasar Khalil]. Beirut: Dar Al-Fekr; 1991, vol. 4, p. 176-80. [in Arabic] Koleyni M. [Al-Kafi]. Tehran: Dar Al-Kotob Al-Islamiyah; 1986, vol. 5, p. 437-40. [in Arabic]
- 10- Sheykh Sadough M. [Man La Yahzorohou Al-Faqih]. Qom: Daftar Entesharat Islami; 1992, vol. 3, p. 475. [in Arabic]
- 11- Sheykh Tousi M. [Al-Istibsar Fi Ma Okhtolefa Men Al-Akhbar] Tehran: Dar Al-Kotob Al-Islamiyah; 1969, vol. 4, p. 18. [in Arabic]
- 12- Imam Hanbal A. [Mosnad Al-Imam Hanbal]. Beirut: Moasesah Al-Resalah; 2000, vol. 5, p. 241. [in Arabic]
- 13- Ibn Majah M. [Sonan Ibn Majah]. Syria: Dar Al-Kotob Al-Arabiyah; No date, vol. 1, p. 623. [in Arabic]
- 14- Ibn Baraj A. [Al-Mohazab]. Qom: Daftar Entesharat Islami; 1985, vol. 2, p. 190. [in Arabic]
- 15- Sabae Z. [Al-Tabib Adabohou va Fiqhohou]. Syria: Dar Al-Ghalam; 1993, p. 351-2. [in Arabic]
- 16- Anonymous. National Health and Medical Research Council (NHMRC). Infant Feeding Guidelines for Health Workers. Australia: NHMRC; 2007, p. 19-20.
- 17- Anonymous. Donor breast milk banks: the operation of donor milk bank services. http://www.rcpch.ac.uk/system/files/protected/page/Quick_Reference_GuideB.pdf (accessed in 2015).
- 18- Marhaba I. [Al-Bonouk Al-Tebiyah Al-Bashariyah va Ahkamoha Al-Fiqhiyah]. Saudi: Dar Ibn Jozi; 2008, p. 322-4. [in Arabic]
- 19- Ghare Daghie A. [Fiqh Al-Ghazaya Al-Tebiyah Al-Moaserah]. Beirut: Dar Al-Bashaer Al-Islamiyah; 2006, p. 466. [in Arabic]
- 20- Riordan J. Breastfeeding and Human Lactation, 3rd edition. USA: Jones & Bartlett Learning; Kansas: Wichita State University; 2005, p. 410-412.
- 21- Anonymous. Who receives donor milk? <http://www.milkbank.org/donate-milk/milk-donor-faqs/> (accessed in 2015)
- 22- Mohamad Kanan A. [Al-Mosoua Al-Tebiyah Al-Fiqhiyah]. Jordan: Dar Al-Nafaes; 2000, p. 487. [in Arabic]
- 23- Anonymous. Partial List of Clinical Uses-Distributing Milk Banks in the United States. <http://www.llli.org/lleaderweb/lv/lvaprmay00p19.html> (accessed in 2015)
- 24- Baedani M. [Al-Mostajedat Al-Oloum Al-Tebiyah Va Asaroha Fi Al-Ekhtelafat Al-Fiqhiyah]. Sudan: Jamea Om Darman Al-Islamiyah; 2012, p. 132-45. [in Arabic]
- 25- Anonymous. Donor human milk banking in Australia- issues and background paper. <http://www.health.gov.au/internet/main/publishing.nsf/Content/health-publth-strateg-brfeed-index.htm> (accessed in 2015)
- 26- Anonymous. Every drop counts. <http://www.nationalmilkbank.org> (accessed in 2015)
- 27- Anonymous. How we got here. <http://www.nwmmb.org/about/> (accessed in 2015)
- 28- Anonymous. Thinking of donating your breastmilk? Read this first. <http://www.breastfeedingsymbol.org/2007/09/02/thinking-of-donating-your-breastmilk-read-this-first/> (accessed in 2015)
- 29- Corpeleijn WE, Vermeulen MJ, van Vliet I, Kruger C, van Goudoever JB. Human milk banking-facts and issues to resolve.

- Nutrients 2010; 2(7): 762-9.
- 30- Ibn Edris Heli M. [Al-Saraer Al-Havi Le Tahrir Al-Fatavi]. Qom: Daftar Entesharat Islami; 1989, vol. 2, p. 52-21, 55-53. [in Arabic]
- 31- Mohaghegh Karaki A. [Jame Al-Maghased Fi Sharh Al-Ghavaed]. Qom: Moases Aal Al-Beyt; 1993, vol. 12, p. 194, 202, 212, 217. [in Arabic]
- 32- Faghani A. [Al-Dor Al-Manzoud]. Qom: Maktab Imam Asr; 1997, p. 191. [in Arabic]
- 33- Allame Helli H. [Tazkerah Al-Foghaha]. Qom: Moases Aal Al-Beyt; 1993, p. 61-17. [in Arabic]
- 34- Kasani Hanafi A. [Badayea Al-Sanayea Fi Tartib Al-Sharayea]. Beirut: Dar Al-Kotob Al-Elmiyah; 1985, vol. 4, p. 4-9. [in Arabic]
- 35- Savi Maleki A. [Bolghah Al-Salek Le Aghrab Al-Masalek]. Beirut: Dar Al-Maaref; 1995, vol. 2, p. 19-73. [in Arabic]
- 36- Kidary M. [Esbah Al-Shia Be Mesbah Al-Shariah]. Qom: Moaseseh Imam Sadegh; 1995, p.43-36. [in Arabic]
- 37- Nafravi Maleki A. [Al-Favakeh Al-Davani]. Beirut: Dar Al-Fekr; 1994, vol. 2, p. 54-5. [in Arabic]
- 38- Mavardi Shafei A. [Al-Havi Al-Kabir]. Beirut: Dar Al-Kotob Al-Elmiyah; 1998, vol. 11, p. 367-72. [in Arabic]
- 39- Sheykhizadeh Hanafi A. [Majmae Al-Anhor]. Beirut: Dar Ehyae Al-Torath Al-Arabi; 1998, vol. 1, p. 375. [in Arabic]
- 40- Shahid Sani Z. [Masalek Al-Afham]. Qom: Moasesah Al-Maaref Al-Islamiyah; 1992, vol. 7, p. 20-31. [in Arabic]
- 41- Sheykh Tousi M. [Tahzib Al-Ahkam]. Tehran: Dar Al-Kotob Al-Islamiyah; 1986, vol. 7, p. 315, 317. [in Arabic]
- 42- Ibn Fahd Helli A. [Al-Mohazab Al-Barea]. Qom: Daftar Entesharat Islami; 1986, vol. 3, p. 235-41. [in Arabic]
- 43- Bahrani Y. [Al-Hadaegh Al-Nazerah]. Qom: Daftar Entesharat Islami; 1984, vol. 23, p. 335-40. [in Arabic]
- 44- Sheykh Tousi M. [Al-Nehayah Fi Mojarad Al-Fiqh va Al-Fatava]. Beirut: Dar Al-Ketab Al-Arabi; 1979, p. 461. [in Arabic]
- 45- Mohaghegh Helli J. [Al-Mokhtasar Al-Nafea]. Qom: Moasesah Al-Matbouat Al-Diniyah; 1997, vol. 1, p. 175. [in Arabic]
- 46- Ibn Saed Helli Y. [Nozha Al-Naazer]. Qom: Manshourat Razi; 1973, p. 93. [in Arabic]
- 47- Allameh Helli H. [Ershad Al-Azhan]. Qom: Daftar Entesharat Islami; 1989, vol. 2, p. 19. [in Arabic]
- 48- Sivari M. [Al-Tanghih Al-Rayea Le Mokhtasar Al-Sharayea]. Qom: Entesharat Ketabkhaneh Marashi; 1983, vol. 3, p. 46-47. [in Arabic]
- 49- Fazel Abi Yousefi Y. [Kashf Al-Romouz]. Daftar Entesharat Islami; 1996, vol. 2, p. 123. [in Arabic]
- 50- Ghotb Al-Din Ravandi S. [Fiqh Al-Qoran]. Qom: Entesharat Ketabkhaneh Marashi; 1984, vol. 2, p. 89. [in Arabic]
- 51- Tabarsi F. [Al-Motalaf Men Al-Mokhtalaf]. Mashhad: Majmah Al-Bohous Al-Islamiyah; 1989, vol. 2, p. 282-5. [in Arabic]
- 52- Mousavi Ameli M. [Nehayat Al-Maram]. Qom: Daftar Entesharat Islami; 1990, vol. 1, p. 109. [in Arabic]
- 53- Shahid Sani Z. [Al-Ravzah Al-Bahiyah Fi Sharh Al-Lomah Al-Dimashghiyah]. Qom: Davari; 1989, vol. 5, p. 161-2. [in Arabic]
- 54- Najafi M. [Javaher Al-Kalam]. Beirut: Dar Ehyae Al-Torath Al-Arabi; 1983, vol. 29, p. 282-95. [in Arabic]
- 55- Sheykh Mofid M. [Al-Moghneah]. Qom: Kongere; 1992, p. 502. [in Arabic]
- 56- Sallar Deylami H. [Al-Marasem Al-Alaviyah]. Qom: Manshourat Al-Harameyn; 1983, p. 149. [in Arabic]
- 57- Halabi T. [Al-kafi Fe Al-Fiqh]. Isfahan: Ketabkhaneh Omoumi; 1982, p. 285. [in Arabic]
- 58- Fakhr Al-Mohagheghin Helli M. [Izah Al-Favaed]. Qom: Moasesah Ismailiyan; 1966, vol. 3, p. 47. [in Arabic]
- 59- Shahid Aval M. [Al-Lomah Al-Dimashghiyah]. Beirut: Dar Al-Toras; 1989, p. 177. [in Arabic]
- 60- Ibn Zohrah H. [Ghonyah Al-Nozoue]. Qom: Moasesah Imam Sadegh; 1996, p. 335-336. [in Arabic]
- 61- Sheykh Tousi M. [Al-Mabsout Fi Fiqh Al-Imamiyah]. Tehran: Al-MaKtabah Al-Mortazaviyah; 1966, vol. 5, p. 294- 314. [in Arabic]
- 62- Ibn Ghodamah Hanbali A. [Al-Moghni]. Egypt: Maktabah Al-Ghaheerah; 1968. vol. 8, p. 175. [in Arabic]

- 63- Ibn Roahd Al-Ghortobi Maleki M. [Al-Moghadamat Al-Momahadat]. Beirut: Dar Al-Gharb Al-Islami; 1987, vol. 1, p. 494. [in Arabic]
- 64- Imam Shafei M. [Al-Omm]. Beirut: Dar Al-Marefah; 1989, vol. 5, p. 29-31. [in Arabic]
- 65- Sheybani Hanbali A. [Nayl Al-Maareb]. Kuwait: Maktabah Al-Falah; 1982, vol. 2, p. 285. [in Arabic]
- 66- Hajavi Hanbali M. [Al-Ighnae Fi Fiqh Hanbal]. Beirut: Dar Al-Marefah; 1998, vol. 4, p. 125. [in Arabic]
- 67- Ansari Shafei Z. [Fat Al-Vahaab]. Beirut: Dar Al-Fekr; vol. 4, p. 475. [in Arabic]
- 68- Ibn Ghodamah Hanbali A. [Al-Kafi Fi Fiqh Al-Imam Ahmad]. Beirut: Dar Al-Kotob Al-Elmiyah; 1993, vol. 3, p. 22-2. [in Arabic]
- 69- Sheykh Tousi M. [Al-khilaf]. Qom: Daftar Entesharat Islami; 1989, vol. 5, p. 103, [in Arabic]
- 70- Abdari Maaleki M. [Al-Taj va Al-Eklil]. Beirut: Dar Al-Kotob Al-Elmiyah; 1995, vol. 5, p. 535. [in Arabic]
- 71- Fazel Hendi M. [Kashf Al-Lisam]. Qom: Daftar Entesharat Islami; 1989, vol. 7, p. 128. [in Arabic]
- 72- Shirazi Shafei A. [Al-Tanbih]. Saudi: Alam Al-Kotob; 1983, p. 204. [in Arabic]
- 73- Ramli Shafei M. [Nehayat Al-Mohtaj Ela Sharh Al-Menhaj]. Beirut: Dar Al-Fekr; 1983, vol. 7, p. 173, 178. [in Arabic]
- 74- Advi Maaleki A. [Hashiyah Al-Advi]. Beirut: Dar Al-Fekr; 1993, vol. 2, p. 115. [in Arabic]
- 75- Simari M. [Talkhis Al-kilaf]. Qom: Entesharat Ketabkhaneh Marashi; 1987, vol. 3, p. 111. [in Arabic]

Research on the history and necessity of establishing breast milk banks, and related jurisprudential and legal challenges

Ahmad Mortazi^{*1}

¹ Assistant Professor, Department of Islamic Law, Faculty of Theology and Islamic Sciences, Tabriz, Iran.

Abstract

Long-standing concerns about the feeding needs of infants and the search for a viable alternative to the formula prompted the World Health Organization to propose the concept of breast milk banks in 1909. A year later, the first donor milk bank was founded in Boston, Massachusetts to be followed by similar institutions in various countries in Europe and Asia. Multiple births and mothers' inability to produce adequate breast milk, premature births resulting in mothers' insufficient milk supply, babies' reaction to the chemical composition of their mothers' milk and several other reasons have triggered an increase in the demand for breast milk banks. An examination of the arguments related to *Rada* or milk-kinship in Shite and Sunni jurisprudential and narrative sources demonstrates that there is no judiciary challenge or obstacle to establishing breast milk banks in Iran and other Muslim countries. This descriptive-analytic study uses library sources to investigate the evidence and confirming principles of milk-kinship in order to support the above-mentioned concept.

Keywords: breast milk bank, milk kinship, jurisprudence

---

*Email: a.mortazi@tabrizu.ac.ir